

FRIED ISTVÁN

Szerb–magyar összefüggések a századfordulón

Božidar Kovaček emlékének

Noha az irodalomtudomány nem egy irányzata másodrendűnek, lebecsülő hangsúllyal kevéssé lényeginek minősíti a genetikus kapcsolatokként számon tartható, két- vagy többoldalú összefüggéseket, és a pozitivistáknak komparatizistika területére utalja át, a „történelmi sorsközösség” címszava alá sorolt, több évszázadon át egy államközösségben élt népek/nemzetek szellemi (és természetesen nem csak szellemi) létezésének, egymásra vonatkozathatóságának tényezői nem kerülhetők meg anélkül, hogy az irodalom, a művészetek, a társadalmi gondolkodás párhuzamai, kapcsolatai, nem egyszer közös tevékenységi területei ne sérülne. Mindennek függvényében a szellemi és a hétköznapi körülmények igényelte kétnyelvűség, kettős honosság részleteire, jellegzetességeire ne derülne fény. Hogy a szerbek „nagy vándorlás”-a (seobe) következtében, de már jóval előbb is (például a népköltészetben) föl-tetsző kulturális emlékezetben közös történelmi hősök, állandó, nem minden esetben pozitív események miféle szerepet játszottak részint a fokozatosan alakuló nemzeti tudatok, illetőleg a sokáig megőrzött közös tudatok történetében, arról már számos tanulmány, gyűjteményes kötet megemlékezett,¹ idevonatkozatható nyelvészeti, irodalomtörténeti, filológiai, történeti stb. értekezések csupán egy még el nem készült, bár kívánatos többkötetes bibliográfiában regisztrálhatók. Mindazonáltal az az általánosnak mondható megfontolás az eddigienél valószínűleg hangsúlyosabban érvényesítendő, hogy éppen az egymástól eltérő célkitűzéseket megfogalmazó nemzeti tudatok egymás ellen szegezett érvei sem képesek elnémitani a szellemi kapcsolatok építését célzó törekvéseket. Ezek olykor intézményes eszközökkel segítik a szellemi termékek cseréjét. Már itt jelzem, hogy a XIX–XX. századi magyarországi városi kultúrának része a szerb művelődés, a nagy vándorlást követő be/letelepedés városképileg (szerb templomok építése), a kultúra más területeit érintve: a szerb polgári közköltészet révén, mely tematikailag mutat hasonlóságokat a magyar nyelvű közköltéssel, majd magyar részről lényegi tényező a megnövekedett érdeklődés a Vuk Karadžić által kiadott szerb népköltészet iránt, mely nem csupán az olykor német nyelvből, máskor „eredeti”-ből készült fordításokkal jeleskedett, hanem a magyar nyelvű verselési mód – szerbus manier – népszerűvé válásában, majd az ún. népies irány elméleti előfeltevései kidolgozásában.² Szerb részről viszont a magyar gimnáziumokba, Pest egyetemére járó fiatalok ismerkedhettek meg korszerű

¹ Szintézis igényű: *Szomszédság és közösség. Délszláv–magyar irodalmi kapcsolatok*, szerk. Vujicsics D. Sztóján. Budapest 1972.

² Fried István: *A délszláv népköltészet magyar recepciója Kazinczytól Jókaiig*. Budapest 1979, Uő: *Recepcija srpskohrvatske narodne poezije u madjarskoj književnosti*, in *Uporedne istraživanja* 2, Beograd 1982, 5–83.

művelődési anyagokkal, tanúi lehettek a magyar főváros gyorsított ütemű fejlődésének, a magyar kulturális intézményrendszer differenciálttá válásának, nem utolsósorban a magyar irodalmi, képzőművészeti, zenei élet kínált követésre méltó példát.³ Mindeközben mód nyílt arra, hogy fordítások révén megteremtődjék a lehetőség az európai irodalmi/művészeti trendek megismerésére, befogadására, az anyanyelvi kultúrához történő integrálására. Jól ismert példa a Jovan Jovanović Zmajé, aki a magyar irodalom legjelesebb műveinek szerbre adaptálásában részint a szerb irodalom rétegzését, műfaji rendszerének kiteljesítését ösztönözte, míg a maga költészetének, kulturális tevékenységének (bőkversek, humoros lapok stb.) megtervezésekor szintén eredményesen kamatoztatta magyar irodalmi ismereteit.⁴ Bár bőkverseiben szóvá tette a magyar politika visszásságait, ez nem volt akadály annak, hogy magyar hivatalos elismerésekben részesüljön (a Kisfaludy Társaság tagja lett), versei ne jelentek volna meg magyar fordításokban. Az *Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen* című, Rudolf trónörökös irányította monográfia-sorozat sem mellőzte a szerb részvételt, a szerbre sűrűn fordított Jókai Mór közvetített a szerkesztőség és a kiszemelt szerb résztvevők között,⁵ akik a helytörténeti, folklorisztikai, irodalmi fejezetek megfelelő részeinek elkészítését végezték el. Szerb részről Jókai Mór regényírói népszerűsége jódarabig töretlenül mutatkozott, s nem csupán Jókai szerbtárgyú művei miatt, hanem elsősorban a romantikus prózai epika adaptálási lehetőségeinek példája okából. A távlatos magyar vállalkozás, az *Egyetemes irodalomtörténet* szláv irodalmak történetét bemutató kötetében alapos fejezet tárgyalja a szerb irodalmat, méghozzá avatott, szerb szerző tollából.⁶

A modernség megjelenése⁷ az irodalmi kapcsolatok művelése számára nem túlságosan kedvező időben, a XIX. század végére, a XX. század elejére tehető, ekkor nem csupán a magyar és a szerb politikai elit képzelte másként az országot, a régió jövőjét, hanem a Szerbiában lezajlott uralkodóváltás is problémaként jelentkezett Magyarországon, Szerbia szláv/orosz orientációjának erősödését a Monarchia nemigen nézte jószemmel. A berlini kongresszus (1878) felhatalmazása nyomán a Balkánon érdekeit érvényesítő Monarchia Bosznia-Hercegovina okkupációjával, majd annexiójával, hatalmi-politikai vitákat gerjesztett, miközben a kulturális kapcsolatok újabb fejezetének megnyitására is mód nyílt. Erről röviden csak annyit, hogy a magyar lapok bőségesen mutatták be a háborús események mellett a térség kultúráját, folklorisztikáját, természeti viszonyait, múltját, egykori magyar történeti kapcsolatait: az egymást követő, kötetekben megjelenő útleírások mind a mai napig értékes, tapasztalati úton szerzett információkat tartalmaznak. Visszatérve a modernségre, közös vonásként említendő, hogy az eddig inkább a német-osztrák kultúrára irányuló érdeklődés mellett egy-

³ Danica Petrović: *Srpski muzičari u Budimu i Pešti u XIX i početkom XX veka*, in *Iz istorije srpsko-madžarskih kulturnih veza*, glavni redaktori: Božidar Kovaček, Radomir Lastić. Novi Sad–Budimpešta 2003, 213–223.

⁴ Popovics Lázár: *Zmáj–Jovanovics János és a magyar költészet*. Budapest 1913, Póth István: *Jovan Jovanović Zmaj és a magyar költészet*, in 1. sz. jegyzetben i.m., 369–391.

⁵ A vállalkozás számára Jókainak sikerült megnyernie Antonije Hadžićot, aki a Jókai szerkesztette napilap, A Hon mellett a Vasárnapi Ujságban, a Fővárosi Lapokban, a Kisfaludy Társaság Évlapjaiban, a Magyar Szalonban publikált.

⁶ Popovics Pál [Pavle Popović]: *Szerbek és horvátok*, in *Egyetemes irodalomtörténet*, szerk. Heinrich Gusztáv, Budapest 1911, IV, 113–142.

⁷ Predrag Palavestra: *Istorije moderne srpske književnosti*. Beograd, 1986.

re inkább előtérbe kerül a francia irodalom és művészet megismerésének, befogadásának, „felhasználásának” igénye, egymástól olykor függetlenül, máskor a magyar kezdeményezésektől ösztönözve, ritkábban közös vállalkozások keretében. Ennek jelentőségét akkor érzékelhetjük, amikor a „hivatalos” kulturális felfogásoktól, melyek egy konzervatívabb világnézet jegyében álltak, eltérően olyan irányzatok integrálásának szorgalmazására került sor, mint a naturalizmus, a szimbolizmus, az impresszionizmus, és mindez nincs ellentétben azal, hogy (erősebben a magyar művelődésben) a Jung Wien, a szecesszió (a Jugendstil) sem kerülte el a századforduló alkotóinak, gondolkodóinak a figyelmét. Ezen a helyen azonban érdemes kitérnünk arra a látszólagos ellentmondásra, mely a szerb–magyar (irodalmi) összefüggésekben esetleg egyensúlyzavarként könyvelhető el. Általában elmondható, hogy a szerb kulturális élet jelei, akik magyar iskolákat látogattak, vagy Budapesten jártak egyetemre, kiválóan megtanulták a magyar nyelvet, alaposan megismerkedtek a magyar irodalommal, így a magyar verstani kérdésekkel is tisztában voltak, nemcsak az érintkezés magyar nyelven nem esett nehezükre, hanem az anyanyelvi kulturális elkötelezettség perspektívájából nem úgy tekintettek a magyar kultúrára, mint valamely merőben idegen jelenségre, hanem megbízható tudással, a külső kapcsolatoknál mélyebb ismerettel. Ennek nem kizárólag a fordításokban látták hasznát, még akkor is, ha ezek a fordítások nemcsak a nyelvi-szerkezeti eltérések miatt voltak olykor adaptációk, hanem a magyar kultúra szemléletében, az olvasási stratégiák tekintetében a magyar költőtársakkal rokon vonások jellemzik őket. Előrevetítve egy későbbi példát: Todor Manojlović számára Ady Endre modern „áttörése” többé-kevésbé ugyanazt jelentette, mint magyar kortársai számára. Annak ellenére, hogy Manojlović a francia avantgárd oly személyiségeinek jelentőségére is rádöbrent, mint Apollinaire és Picasso, noha ezek művészetét Ady nem látszott tudomásul venni, nem reagált rájuk, az ő modernségének (melynek visszhangja a szerb mellett a horvát, a szlovák és a román költészetben, irodalmi gondolkodásban is érzékelhető) „rejtett” avantgárdjára kevesen figyeltek föl, általában szimbolizmusként, Baudelaire lírájának magyar továbbgondolásaként fogták föl, olykor még Verlaine nyomait is fölfedezve.⁸ Manojlović jóval többet látott Adyban, mint magyar kortársainak egy része, nem is szólva az akadémiai körök értetlenségeiről, az érthetlenség, hazafiatlanság és erkölcstelenség vádjairól. A korszak legjelentősebb magyar költői nem pusztán azért nem viszonzták több szerb szerző gesztusát, mivel nem tudtak szerbül, hanem azért, mivel a magyar és a szerb irodalom „interferenciái” következtében a modern irodalom magyar megépítésében nem volt szükség a szerb tényezőre, a francia és az angol irodalomhoz maguk is eltaláltak, s a szerb irodalomban, ha kerestek volna (de nem kerestek), nem leltek (volna) olyan mozzanatokot, amelyekre feltétlenül reagálni kellett volna, illetőleg amely „üres helyek” kitöltésére ösztönözte volna őket. A szerb irodalom jelei közül többen maguk meglelték az utat ahhoz az irodalomhoz, kultúrához (elsősorban a franciához), melynek példájából számos elemet áttemelhettek a maguk törekvései közé (Jovan Dučić), és akadtak olyan költői kísérletek, melyek igénybe vették a magyar közvetítést (például Dušan Vasiljev Adyét).

Ugyanakkor nem állítható, hogy a szerb írók fordítói tevékenységére ne érkezett volna magyar irodalmi válasz. Más kérdés, hogy az elsősorban a hivatalos intézmények segítségé-

⁸ Már itt jelzem, Todor Manojlović irodalomtörténeti szintézisének magyar irodalmat bemutató fejezetét: *Osnove i razvoj moderne poezije, priredio za štampu Gojko Tesić*, Beograd 1987, 130–132, 191, Manojlović emlékezése Aladics Lajos lejegyzésében: *Híd* 1968, 634–635.

vel történt. Ennek volt előnye: a megjelentetés bizonyossága. De volt hátránya: a magyar fordítók nem tartoztak a magyar irodalom élvonalába, költészeti-nyelvi felfogásuk inkább a XIX. század elavulóban lévő metodológiájáról tanúskodott, s a dicséretesen jószándékú igyekezet nemigen párosult korszerű esztétikai érzékenységgel. Elsősorban olyanokat találunk a fordítók között, akik kétnyelvű vidékről származtak, így mindkét nyelv birtokában voltak (ugyanaz mondható el a többi szláv nyelvből készült fordításról, oroszról a leginkább azok fordítottak, akik ruszin-ukrán vidékről valók, jóllehet a budapesti egyetemen 1849 óta működött szláv tanszék). Ez egyben azt eredményezte, hogy a tisztességesen elvégzett fordítói munka nem készítette az irodalom iránt érdeklődőket, hogy a szerb fordításokat tartalmazó köteteket a kezükbe vegyék, mivel olyan költői nyelven szólaltak meg, amelyet a kortárs magyar epigon líra művelőitől fölös bőségben már megtapasztaltak. Ennek az lett a sajnálatos következménye, hogy azok a folyóiratok, melyek az idegen nyelven megszólaló modernségről vagy azok magyar fordításairól egyébként szívesen közöltek kritikákat, nem tartották érdemesnek, hogy ezt a kissé antikváriusi fordítói szemlélettel készült poézist ismertessék. A következtetés ekképpen szólhat: a szerb modernség fontos reprezentánsai beható tudásra tettek szert a magyar irodalom mozgásirányait tekintve, míg a magyar modernség reprezentánsainak törekvései ugyan párhuzamosságokat mutatnak a szerb írók érdeklődésével (Rilke), azonban a szerb vonatkozásoktól függetlenül, azokról mit sem tudva végezték munkájukat. Annak ellenére, hogy 1910-ben egy sokak által olvasott, népszerű sorozatban antológiában volt olvasható a válogatás „Szerb költőkből”,⁹ mely az irodalomtörténeti adatokat Jovan Grčić művéből (*Istorija srpske književnosti*, 1903) vette, és mely köszönettel nyugtázta Tihomir Ostojić (újvidéki tanár), Milan Popović (óbecsei orvos) és Nikola Belestin (óbecsei ügyvéd) segítségét. A fordított költők névsora tanúsítja, hogy egy virtuális szerb irodalomtörténet illusztrációját kapjuk, Laza Kostić azért hiányzik, mert a fordítót hivatali munkája gátolta antológiája kiteljesítésében. Az első költő a sorban: Branko Radičević, őt követi Djura Jakšić, Jovan Jovanović Zmaj, Dimitrije Popović, Milorad Popović Šapčanin, Nikola Petrović Njegoš, Jovan Grčić, Aleksandar Santic, Mileta Jakšić, Milorad P. Petrović. Az előszó 1906-os. Szász feladatvállalásul a népköltészeti átültetések után a műköltészetet hozná közelebb a magyar olvasóhoz, kultúráközvetítői aspektusból tekintve a szerb–magyar viszonyokra. „A magyar és szerb múzsának összelelkeztetésével ugyanis hozzá akarok járulni a régmúltban megkötött, de közben megszakadt magyar–szerb barátság szorosabbá tételéhez.” Az egyes költőket rövid bevezető jellemzi, életrajzi adatok, a kor kurta bemutatása, műveik magyar fordítóinak felsorolása. Ezt követik a szemelvények. A gondosan szerkesztett kötet azonban nem ér célba a kevésbé tehetséges magyar fordító nyelvi korlátai miatt, jóllehet felismeri, hogy a kortárs magyar költők hangján megszólalva, a szerb vers ismerőssé tehető: Jakšić *Oszmán Aga* című versének fordításakor a fordító mintha Arany-imitációval kísérletezne. A könyvecske időszerepségét bizonyítja, hogy horvát és szerb részről szintén kísérleteztek a kulturális közeledés leginkább célszerűnek vélt formájával, olyan folyóirat létesítésével, amelynek poetikai törekvéseit az ismeretterjesztés teljesíti ki.¹⁰ A szakirodalom már több ízben tárgyalta, de éppen a

⁹ Szász István: *Szerb költőkből*. Budapest 1910. (Olcsó Könyvtár [U.F.] 1554–1555.)

¹⁰ A Croatiáról Vujicsics D. Sztoján: „*Croatia*”. Délszláv–magyar közeledés, Helikon 1969, 106–108, Ivanka Udovički: *Veljko Petrović és a Croatia*, in Délszláv–magyar irodalmi kapcsolatok, szerk. Szeli István. Újvidék 1972, 232–239, Mita P. Kostić cikke Veljko Petrovićről és a „*Croatia*” (1906) budapes-

költői anyag megjelenítéséről viszonylag kevesebbet szóló kutatás a *Croatia* című, 1906-ban egy fél esztendőn keresztül megjelentetett folyóiratból szokta idézni az előzőhöz hasonló kijelentést: a folyóirat „célja (...) a horvát-szerb és magyar testvérnemzetek között barátságos jó viszony, testvéri szeretet ápolása (...) a horvát-szerb viszonyok ne legyenek a magyar publikum előtt terra incognita.” Arról azonban a kutatás nem szólt, kit ért el a folyóirat, mint ahogy azt sem tudjuk, ki forgatta (és milyen haszonnal?) Szász István kötetkóját. A magam részéről hiába kerestem a kortárs magyar sajtóban a *Croatia* nyomait. Pedig 1906 neves esztendő, nem Szász István előszavának keltezése miatt, hanem Ady Endre első igazi kötetének a magyar irodalomba való berobbanásáért. Ady további kötetekben, publicisztikájában nem kevésbé, nem a politikai elit nemzetiségi politikájához igazodott. Éppen ellenkezőleg, nagy hatású, máig sokat emlegetett verseiben és újságcikkeiben folyamatosan, megalkuvás nélkül hirdette a „Dunatáj” népeinek szükséges megbékélését, a népek azonos érdekűségét és egymásra utaltságát, a különféle (nagy)hatalmi-kizárólagos törekvésekkel szemben. Ady modernsége abban az elfogulatlanságban is megnyilatkozott, mely éles ellentéte volt a történelemre hivatkozó nemzeti nagyelbeszélésnek, a magyar-szláv-román „bánat” rokonságát, a szellemi kultúrák rokonulását hirdetve. Csakhogy ez feltehetőleg a rokonszenv megnyilatkozásokon kívül aligha lett volna elegendő a XX. század elejének talán legjelentékenyebb kelet-közép-európai hatástörténetéhez, amely Manojlovićtól és Veljko Petrovićtól Miroslav Krležáig, a szlovák modernségig (Emil Boleslav Lukáč), a román költészetig (Octavian Goga) ívelt. Mindehhez szükséges volt, hogy felismerhető legyen a kortárs európai költészeti törekvésekkel rokonítható költői nyelvi forradalom. Lehet, hogy nem csupán a véletlen szeszélyes játéka: a *Nyugat* megjelenésének évében Veljko Petrović 1908-ban, a *Brankovo Koloban* tette közzé a szerb irodalom első Rilke-fordításait, míg az első magyar Rilke-fordítás 1906-os, a Todor Manojlovićtal baráti kapcsolatokat ápoló Juhász Gyulától.¹¹

Az eddig írtak alapján két kérdés fogalmazódik meg, mely részint a kutatási irányokat érinti, részint a kontaktológia versus irányzatpoétikai megfontolás problémakörének összetettségét hangsúlyozza.

1. A csupán a genetikus érintkezésekre alapított kutatás¹² igen hasznosnak bizonyulhat abban a tekintetben, hogy segít feltárni a különféle nyelveken alkotó írók, költők személyes kapcsolatait, ennek függvényében azt a törekvést, amely a különféle irodalmak, kultúrák egymáshoz közelítését, egymásból merítését tudatosítja. Továbbá messze nem elhanyagolható annak bemutatása, hogy mindez mennyiben járult hozzá ahhoz, hogy egy irodalmi régió, egy Literaturlandschaft azonos periódusban működő szerzői kialakítsák egy korszak összképét. Ugyanakkor ez a fajta kutatás nincs tekintettel együttélő népek irodalmainak interferen-

ti szerb-horvát folyóirat kapcsolatairól, ford. Csuka Zoltán, in *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből*, szerk. Kemény G. Gábor, Budapest 1961, 633–634.

¹¹ Veljko Petrović magyar kapcsolatairól: Lőkös István: *Kosztolányi és Veljko Petrović „üzzenetváltása”*, in *Uő: Magyar és délszláv irodalmi tanulmányok*. Budapest 1984, 435–442, *Uő: A Veljko Petrović-jelenség*, in *Uő: Déli szláv–magyar szellemi kapcsolatok*. Miskolc 1997, 143–148, Bori Imre: *Veljko Petrović és a „helyi színek”*, in *Uő: Tanulmányok a magyar–délszláv irodalmi kapcsolatokról*. Újvidék 1987, 243–246.

¹² A komparatistika területeiről vö. Fried István: *Bevezetés az összehasonlító irodalomtudományba*, Budapest 2012.

ciáira, arra nevezetesen, hogy anyanyelvi hagyomány és különféle okokkal magyarázható, másféle jellegű, regionális szempont milyen, a látványos hasonlóságok ellenére is, sajátos folyamatokat generál. Egyszerűbben szólva: a pusztá érintkezési kapcsolatokat hangsúlyozó elgondolás nem egyszer az egyébként rokonszenves egymáshoz közelítések aktánsait felülértékelheti, pusztán azért, mert céljaikkal a politikai ellentéteket az irodalmi rokonulás nemes előmozdításával igyekeznek ellensúlyozni, s kevésbé vannak tekintettel az irodalmiságnak a haszonelvűségre nem egyszerűsíthető tényezőire, például az esztétikai minőség kérdésére. Márpedig a szerb–magyar érintkezések bővelkednek az olyan jószándékú, de különböző okok miatt kevésbé hatásos, mára inkább történeti dokumentummokká lett megnyilatkozásokban, amelyek az irodalom *elé* helyezték a kulturális közeledést és az egymás közti megértést, melynek jelentőségét nem szabad tagadnunk, ám ezt fordítások, ismertetések segítségével vélték elérni. A kétnyelvű, szerbül és magyarul egyaránt publikáló Antonije Hadžićot méltatja egy újságcikk:

„A szerb nép és a magyar haza közművelődési érdekeit szíven viseli s minden alkalommal őszintén azon működött, hogy szerb honfitársainknál testvéri szeretet váltsa föl a különben is mesterségesen szított fajgyűlöletet s ezáltal erősödjék a közös haza iránti ragaszkodás és hűség.”¹³

Egy idealizált és a XX. század elején sehol Európában nem létező (állam)közösség ábrándja vezeti a szerző tollát, ehhez méri Hadžić valóban – a korban jelentékenyen bizonyuló – kulturális közvetítő szerepét, ugyanakkor a kétféle tevékenység, a fordítói-kultúraközvetítői és a hivatali munkálkodás olykor ellentmondásokat artikuláló helyzetét elhallgatja. Ennél konkrétabb Rohonyi Gyula antológiájának megállapítása: „A magyar irodalom eddig kevés gondot fordított az itt velünk együtt lakó testvérnépnek irodalmi termékei, költészete lefordítására, ismertetésére./ Pedig ez oly mulasztás, melyet mielőbb helyre kell hoznunk.”¹⁴ Az antológia mintegy válaszul készült Blagoje Brančić *Iz mad'arskog perivoja* kötetére, amely a Matica kiadásában 1907-ben jelent meg.¹⁵ Csakhogy sem Brančić, sem Rohonyi Gyula, sem mások, ismétlem, jószándékú vállalkozása nem volt képes újabb híveket toborozni az általuk egyébként jól válogatott, de mérsékelt sikerrel fordított költészetnek. Kapcsolattörténeti érdekességük vitathatatlan, és nyilván nem maradhatnak ki egy olyan bibliográfiából, amely a kölcsönös fordításirodalmat és ismertetéseket regisztrálná. Ugyanakkor szerepük részint az anyanyelvi irodalomban, részint a párhuzamokat, átfedéseket jelző regionális irodalmi együttességekben nem értékelhető túlságosan magasra. Annak érdeme viszont tudatosításra vár, hogy egy olyan törekvésről ad számot, amely az anyanyelvi irodalmat nem elzárkózásában, nem önmagába fordulásában képzelel el, hanem nyitottságában. Olyképpen, hogy (ezúttal szerb–magyar viszonylatban) az ismerkedés, a fordítás révén új mozzanatok épülhetnek be, olyan új terület megszemlélésére kínálkozik alkalom, mely az anyanyelvi irodalom műfaji,

¹³ - pp --: Hadzics Antal. Vasárnapi Ujság 1901, febr. 2., 48. sz. 113–114.

¹⁴ *Szerb költőkől*, ford. Rohonyi Gyula, különnyomat a Kiskaludgy Társaság Évlapjaiból, XLIV, 1911, 113–142. (Branko Radičević, Jovan Jovanović Zmaj, Laza Kostić, Aleksa Santić, Mileta Jakšić verseit tartalmazza.) Négy szerb elbeszélés magyar fordítását adja közre: *Négy elbeszélés, szerb eredetiből*, ford. Dórits István, Budapest 1902.

¹⁵ Blagoje Brančić: *Iz mad'arskog perivoja (A magyar virágoskertből)*. Novi Sad 1906. Rövid előszó után Berzsenyi és Kiskaludgy Károly egy-egy, Vörösmarty 8, Petőfi 34, Arany 7, Gyula Pál 6 versét adja közre.

hangvételi stb. gazdagodását eredményezi. Míg a közvetlen haszon emlegetése (irodalom)politikai jellegű (és némileg naiv is, az irodalomtól várva a politikai ellentétek csökkentését), az irodalmi értékek cseréje, más irodalmak tanulmányozása az anyanyelvi irodalom tájékozódását jelentékeny mértékben szélesíti, a regionális irodalmi tudat honosítására utalhat.

2. Ennél mai nézőpontból minden bizonnyal érdekesebb, egyben mindkét, azaz a szerb és a magyar irodalom alakulástörténete szempontjából lényegesen több tanulságot rejtő, ha olyképpen keressük a tipológiai analógiákat (adott esetben a fin de siècle irányzatpoétikai jellegzetességeit, valamint azt a stíluspluralizmust, amely az 1890 és 1918 közötti periódus szerb–magyar változataira jellemző), hogy a genetikusan érintkezések belekompónálódására is figyelünk. Annyi az eddigi szakirodalomból kitetszik, hogy a franciás érdeklődés fölerősödése poétikai paradigmaváltást eredményezett, részint a költői magatartásokat, társadalom és művész viszonylehetőségeit illetőleg, részint a (késő)szimbolizmus, a szecesszió, majd az avantgárd „nemzeti irodalmi” integrációját elfogadtatva. S bár némi eltolódás vehető észre a szerb és a magyar irodalom adaptációs stratégiájának kronológiájában, valójában a genetikusan érintkezések jellege mutatja igen beszédesen, hogy nagyjában-egészében egy irányba tart a két irodalom, a francia- (és részben angol: Oscar Wilde!) költészettörténetekhez közeledve, megvalósul a konzervatív-népies irodalmi elgondolásoktól távolodó, a hazai tájírától és az idillikus-régimódián historista elképzelésektől idegenkedő, Nietzsche-t olvasó, szecessziós festőiséget megvalósító költészet legitimálása. Ebből nem hiányzik a korszak alapvető motívumainak (femme fatale, a tékozló fiú, az elvadult-átkozott földként szemlélt „haza”) lírává építése. A szerb és a magyar modernségnek ezért válhatott jellegadó költői személyiségévé Ady Endre, aki Todor Manojlović modern irodalmakat feldolgozó,¹⁶ esszéisztikusan fogalmazott történeti munkájában szintén olyan költőként jelenik meg, mint aki a XIX. századi francia poéták nyomába lépve egymással ellentétes tényezőket mutat föl, méghozzá az ellentétek kereszteződési pontján, a régi kifejezéssel élve, a locus terribilis és locus amoenus vidékeit bejárva, erotikus és metafizikus, pogány és keresztény szólamaival egy új vizionárius líra megszólaltatója, a modern európai életérzésnek éppen úgy reprezentánsa, mint a tragikus kettősség másikjának, az ázsiai nosztalgiának, azaz Kelet és Nyugat összeütközésének, egy dionysosi nyelviségnek és mentalitásnak jelződése. Isten, lázadás, nő, bor, haza egyidejűleg, összefonódottságában, életigenlő és szatirikusba hajló pátosszal jut kifejeződéshez. Az 1918-as demokrata és köztársasági Magyarország teljes joggal ismerte el a magáénak Adyt.

Ezek a lelkesült sorok szembesíthetők egyfelől Manojlović életrajzi adataival, nagyváradi jelenlétével, melynek során a magyar modernség meghatározó kiadványának (*Holnap-antológiaiák*) szereplőivel találkozhatott, Adyval, Juhász Gyulával, továbbá a német verseiből fordító Emőd Tamással.¹⁷ A kutatás megkezdte temesvári (irodalmi) kapcsolatainak feltárását, német nyelvű verseinek gyűjtését.¹⁸ Egyszóval: a baráti, a későbbi emlékezősekből¹⁹ ki-

¹⁶ A 8. sz. jegyzetben i.h.

¹⁷ Emőd Tamás versei. Budapest 1939, 152–154. (Üzenet Nausikaanak)

¹⁸ Todor Manojlović: *Pesme, priredili Milovoj Nenin, Zorica Hadžić, Zrenjanin 2005, 376.* Vö. még Kubán Endre: *A „Dél” Irodalmi Társaság emléke* (Franyó Zoltán és Manojlovićs Tódor). Híd 1968, 638–642. Franyó fordításában közli Manojlović eredetileg németül írt három versét. Ezt veszi át és publikálja Cindori Mária szerb fordításában: *Pesme, 359–361.*

tetszően, másfelől a modernség meghonosításáért, elfogadtatásáért küzdő személyiségek közös céljaiban tetten érhető kapcsolatok a több irodalomban való részvételben tárgyiasultak, Manojlović többnyelvűsége, otthonossága a szerb, a német és a magyar irodalomban a nagyváradi és a temesvári szerzőkkel való szövetségben dokumentálódott. Ez a fajta többnyelvűség tette lehetővé, hogy Manojlović ne külső résztvevőként legyen részese egy olyan szerveződésnek, amely ugyan a magyar irodalmi modernség áttörését szorgalmazta, de amely a magyarul olvasó-értő nem-magyar írástudók számára nem kevés tanulságot hozott. Ugyanakkor a két- és többnyelvűség nem pusztán a szerb modernség képviselőinek megkülönböztető sajátossága, Todor Manojlović mellett például Veljko Petrovićnak, aki csak egy darabig haladt együtt az irodalom és irodalmi gondolkodás megújításán munkálkodókkal (például Adyval), hanem hasonló jelenségek a magyar művelődést is jellemzik: Zalai Béla magyar írói körökből indult, hogy a *német* nyelvű bölcsélet művelője legyen, Balázs Béla és Lukács György későbbi nagyívű pályáját a *német* kultúrában német egyetemi stúdiumaival, elmélyülését a német irodalomban magyar nyelvű esszéivel alapozta meg. És általában: a magyar irodalmi modernség a világirodalom újfajta szemléletével, a maga válogatási ajánlataiban igazolta saját modernségének jogosultságát, akár a szerb. Természetesen jókora hiba volna, ha a szerb–magyar érintkezésekre, tipológiai analógiákra szűkíteni a két irodalom modern irányzatainak értelmezését és értékelését, a szerb irodalomban a magyar tényező azonban jóval fontosabb szerepet játszik, mint ahogy az a szerb kutatások egy jelentékeny hányadából kitetszene, ellenben a magyar irodalomtörténetnek egy szintén számottevő része teljesen elhanyagolja a regionális nézőpont érvényesítését, és pusztán a francia és/vagy osztrák jelenségekhez méri, azokkal hozza összefüggésbe a magyar modernség alakulástörténetét, nem is szólva a kétnyelvűség, kettős otthonosság, általában a szűkebb értelemben vett nemzeti irodalmon túllépő, transznacionális kérdéseket fölvető szerzők több (irodalmi) alrendszerbe sorolhatóságáról.

E két problémahalmazt végiggondolva, néhány esettanulmány fölvázolásával érzékeltetném a kontaktológiai kutatások lehetőségét, illetőleg a szerb–magyar analógiák elemzésének talán célszerűbbnek ígérkező módját.

1. A Budapesten helyet kapó szerb intézmény, a Tököliánium (*Tekelijanum*) az örökhagyó, magyar nemességét őrző Sava Tekelija-Popović szellemében biztosította egyrészt a magyar fővárosban tanuló szerb egyetemi hallgatók részére a szálláslehetőséget, másrészt, hogy megőrizhessék szerb identitásukat.²⁰ A budapesti egyetem különböző fakultásain hallgatói státusban lévő diákok így alaposan megismerkedhettek a magyar kulturális-tudományos élet eseményeivel, a rendkívül magas színvonalú orvosi és jogi képzés a tudományszak legújabb európai eredményeit közvetítette. 1878 és 1914 között 167 hallgató fordult meg az intézményben, innen került ki a vezető szerb értelmiség jó néhány kiemelkedő képviselője, Radivoj Kašanin matematikus, Marko Maletin a Letopis szerkesztője, Tihomir Ostojić irodalomtörténész, a Matica titkára, Jovan Pavlović publicista, Veljko Petrović. Nem egy orvos és joghallgató iratkozott be a szlavisztika professzorának, a főleg nyelvészettel foglalkozó Asbóth

¹⁹ Juhász Gyulából és Manojlovićéből, *A szomszéd népekkel...* 10. sz. jegyzet, 671–672, 947–949, Péter László írása: 949–951. Juhász úgy emlékszik, hogy Manojlović Adyt németre fordította, német verseit az Insel Verlag készült kiadni.

²⁰ Adataim forrása: Božidar Kovaček: *Tekelijanumske istorije XIX veka*. Novi Sad 1977.

Oszkárnak a kurzusára. A Tekelijanum szerb diákjai két-, illetve többnyelvűségük révén nem egyszerűen betekintést nyertek a magyar és a német nyelvű kultúrába, és ezt kihasználva mintegy közvetítettek a két kultúra között, Budapesten kiépült kapcsolati hálójukat kihasználván, aktívan vettek részt az anyanyelvi művelődés mellett a magyarban is. Beszédese példa Tihomir Ostojić adatközlése az *Irodalomtörténeti Közleményekben*, mely nem pusztán kapcsolattörténeti okokból jelentékeny.²¹ Veljko Petrović – mint ismeretes – megpróbálkozott a magyar verseléssel is; noha ezen a téren teljesítménye talán kevésbé jelentős, de szerb és horvát költők magyar fordítására is vállalkozott – s munkáját jó színvonalon végezte. Ezzel érkezünk el a következő állomásra.

2. A *Croatia* című lap megjelenése és számainak érdekes tartalma nem kapta meg a megérdemelt visszhangot. A Juraj Gašparac horvát joghallgató által szerkesztett folyóirat célkitűzését (ismétlem) emígy fogalmazta meg: „a horvát-szerb és magyar testvérnemzetek között barátságos jó viszony, testvéri szeretet ápolása (...) a horvát-szerb viszonyok ne legyenek a magyar publikum előtt terra incognita”.²²

A folyóirat vegyes tartalmúként funkcionált, elsősorban a közeledést szolgálva, némileg e célnak rendelte alá az irodalmi-esztétikai vonatkozásokat. Minthogy sok irányban érdeklődött, és sokfélét közölt, olyan olvasókra számíthatott, akiket a „közeledés” minden formája érdekelt. Ezúttal az irodalmi szemelvényekről ejtek néhány szót: bizonyára nem tévedés, ha a válogatásban, a fordítók kijelölésében Veljko Petrovićnak tulajdonítom a főszerepet. Itt jegyzem meg, hogy az 5-6. szám Skrbics Tivadart jegyzi felelős szerkesztőnek, ő Nušić magyar fordítójaként szerzett érdemet,²³ a 7. szám felelős szerkesztője Veljko Petrović. Az ő munkálkodásához fűződik Mihovil Nikolić, Andrija Milčinić, Sima Matavulj, Silvije Strahomir Kranjčević, Jovan Dučić, Svetislav Stefanović verseinek fordítása, valamint jórészt ő írta azokat a rövidebb prózai ismertetéseket, amelyek az egyes szerb és horvát szerzőket mutatták be. Az említettekén kívül Dórits István és a népköltészet átültetőjeként nevet szerzett Dömötör Pál található a fordítók között. Általában elmondható, hogy a válogatás híven tükrözi a modernség költőinek törekvéseit, nemcsak a válogatás, hanem a szemelvény, majd a rövid bemutatás együtt akár mai nézőpontból is kielégítőnek minősíthető. A szorgalmas és figyelmes olvasó (s ez jórészt a magyar irodalommal ismerős Veljko Petrovićnak köszönhető) a fordításokban rácsodálkozhatott az Ady előtti magyar modernséggel rokon jelenségekre, inkább a szerb, mint a kevesebb közlés révén töredékesen közvetített horvát irodalom vonatkozásában. S ez akképpen is értelmezhető, hogy Veljko Petrović elsajátította a modern magyar költői beszéd egy változatát, és ennek a szerb költészettel való vélt vagy valódi hasonlóságára építette magyar fordításait. Külön érdekesség Kranjčevićnek a szerb költő tolmácsolásában publikált magyar verse, mely tágabb regionális megfontolásokra utalhat. Annyi talán ebből a vázlatos előadásból is kitetszik, hogy Veljko Petrović szerb költőként olyan magyar költői magatartással rokonul, amely az 1906-os esztendő megelőző periódusban semmiképpen nem lehetett ismeretlen; így földeregett annak lehetősége, hogy ezekben a fordítá-

²¹ Tihomir Ostojić: *Arany János levele Jovan Jovanovićhoz*. Irodalomtörténeti Közlemények 1915, 242.

²² Croatia 1906, 1. sz. Ugyanebben a számban közlik F. Šupilo nyilatkozatát a közeledés és megbékélés ügyében. A lap fél esztendőn át létezett, kései felfedezése jelzi visszhangtalanságát.

²³ Branislav Nušić: *Egy káplár emlékeiből* (Képek és rajzok a szerb-bolgár háborúból), ford. Skrbics Tivadar. Budapest 1903. (Olcso Könyvtár [Ú.F.] 1269–1270.)

sokban föltetsző analógiák további együttműködésre ösztönöznek. A „hivatalosság” (mely magyar részről kezdetben megelégedett Jovan Jovanović Zmaj, a XIX. századi romantikus, valamint a magyar szereplőket és motívumokat a maga körébe vonó népköltészet átültetésével) kevésbé volt fogékony olyan lírára, amelynek művelői a modern francia irodalom felé fordultak. Ady franciás érdeklődése vita tárgya lett, a modernség képviselői pedig harcban a hivatalossággal, önnön legitimációjukért küzdöttek, saját irodalom- és világirodalom-felfogásuk elismerését kívánták elérni. Köztük Ady Endre volt az (mint volt róla szó), akinek költői programjában (új időknek új dalai) helyet kapott a dunatájai népekkel való együttgondolkodás, a „nemzetiségi” problémák méltányos-demokratikus kezelése. Mindkét célkitűzés: az európai modernséggel együththaladás és a dunatájai népekkel való szövetkezés erőteljesen visszhangzott a szerb költészetben, és ennek következménye Ady lírájának olyan szerb értékelésében volt érzékelhető, mely Adyt fenntartás nélkül az európai modernség élvonalában látta. S ezzel egy újabb állomáshoz érkeztünk, olyan szerb–magyar viszonylathoz, melybe tekintve megállapíthatjuk: a kapcsolattörténeti adalékok poétikai összefüggésekké lesznek, a recepció pedig olyan ön- és irodalomközi értelmezéssé, melynek „következményei” egyként (volnának) értelmezhetőek a szerb és a magyar irodalom történeti jelenségeit vizsgálva, amennyiben a kutatás fölfigyelne a transznacionalitásnak erre a különleges, ám a tipikus felé tartó eseményeire.

3. Ady Endrének mind karizmatikus személyisége, mind még ennél is karizmatikusabb költészete végigkísérte Todor Manojlović egyrészt önnön modernsége meghatározása folyamatát, másrészt a különféle (történelmi) korszakok során felmerülő önlegitimációs aktusait. Ady számára a francia irodalom és Párizs „nagyvárosa” orientációs pont volt; azzá lett a leginkább akkor, amikor a hazai politikai, kulturális, társadalmi, művészeti helyzettel kellett szembesítenie. Manojlović Párizs-élménye összetettebbnek tetszik Adyénál, mivel az élmény költői reakciójába belefoglalja Ady felismeréseit, a neki tulajdonított „franciás”-ságot is. Ez jól érzékelhető *Pariska jutra*²⁴ című versében, melyben összelátja Apollinaire és Ady „újító lelkesültség”-ét, az általuk megélt, versbe foglalt párizsi reggel szerb versbe adaptálásával együtt a klasszikus modernség üttörését ünnepli, szélesen áradó vesszoraiban ugyan Apollinaire poétikai eljárása szerint nyilatkozik meg, ám a *Zone*-ban (Égöv) zárásul megidézett korareggelben a két költő meggyújtotta tüzek világítanak. A vers egy másik helyén az Ady-költészet során feltáruló szimbolikus helyszínen játszódnak le a mitológiába hajló történetek:

*Kroz Bulevar Sen Mišel jezdili su pegazi
Koje ste vi i oslobodili iz akademskih štala...
A Boulevard Saint Michelen pegazusok nyargaltak,
Az Akadémia istállójából Ti szabadították ki őket.
(Csuka Zoltán ford.)*

A vers másik részében fölhangzó keresztnevek (Guillaume, Endre) immár a saját költészetbe integrált más költői világgal azonosuló, az integrálásban sajátta emelt új líra személyes dokumentációjára ismerhetünk. További vizsgálódást igényel Manojlović versbeli helyesírása, vajon van-e szerepe az Ady-lírának abban, hogy allegorikusan értett főneveit

²⁴ Manojlović verseit a 18. sz. jegyzetben i.m.-ből idézem. Két magyar tárgyú versének magyar fordítása: Híd 1967, 2. sz. 159.

(Život, Ljubav) nagy kezdőbetűvel írja? Az intenzív foglalatosság az Ady-költészettel bukkan ki Manojlović különféle korszakaiban, az öngazolásra előhozott célzások, allúziók, idézetek (egy esetben magyarul!) az Ady-poézis egészének nyomon kíséréséről tanúskodnak. Míg a *Proljeće u kljalu* Adyt beállítja egy Mallarmé–Dante–Rimbaud-sorba, Ady érzéki és halálos tubarózsáiról szólva (*Tuberoze Andrija Adija erotično i samrtne*), a *Pesma o letećem kamenu* (az Ének a felszálló kőről) első versszaka rájátszás Ady *A föl-földobott kő* című versére, olyan továbbírása Ady vallomásos versei egyikének, amely a megváltozott történelmi helyzetben is működőképesnek bizonyulhat, *A Čovek usred nečovečnosti az Ember az embertelenségben* verscímét és -sorát idézi, a világháborúban vergődő költő reményen túli reményét Adyra hivatkozva írja tovább. Gondoljuk hozzá Manojlović értekező és emlékező prózáját, melyben Ady mellett a poeta doctusként tisztelt Babits Mihály, a nagyváradi jóbarát Juhász Gyula, akit Heredia és Samain közelébe emel, valamint a futuristák mellé helyezett Kassák Lajos²⁵ lényeges szerephez jut. Manojlović csak részben feltárt német nyelvű, eddigi ismereteim szerint a *Ver sacrum* világához hasonló „ornamentális” versformálását tanulmányozva a több irodalomhoz közvetlen kapcsolatot kiépítő, egy lehetséges irodalomközi együttest megcélzó költői személyiség portréja bontakozik ki, aki az európai modernség kihívásaira éppen önön regionalitása tudatosításával képes adekvát válasszal szolgálni.

Az eddig írtakat figyelembe véve kibontakoztatható volna a szerb és a magyar irodalom „tipológiája”, melynek fényében a szerb és a magyar irodalmi modernség értelmezését egy kissé más szemszögből láthatjuk/láttathatjuk. Új fejezetként a két világháború között a külső körülmények szorítása következtében lassan alakuló-eszmélő vajdasági magyar irodalom és olyan szerb szerzők munkássága lép be történetünkbe, mint amilyen magyar részről Csuka Zoltáné, szerb részről Mladen Leskovacé.²⁶

²⁵ A 8. sz. jegyzetben i.m.

²⁶ Itt jegyzem meg, hogy Rilke kelet-közép-európai hatástörténetéről az alábbi kiadványban találtam adatokat: *Rilke, die Donaumonarchie und die Nachfolgestaaten*. Vorträge der Jahrestagung der Rilke-Gesellschaft 1993, hg. Ferenc Szász, Budapest 1994.